

УДК 398.332.4(477.85)

Кожолянюк Георгій, Кожолянюк Олександр
(Чернівці)

НАРОДНИЙ КАРНАВАЛ «МАЛАНКА» НА БУКОВИНІ

У статті досліджено святкування Нового року на Буковині. Вказано на дохристиянську основу обрядодій Маланки та на зв'язок новорічного святкування з давнім календарем. Досліджено час новорічних святкувань буковинцями в різні історичні часи.

Ключові слова: Новий рік, календар, обряд, свято, маска, українці, молдаване, румуни.

В статье рассмотрено празднование Нового года на Буковине. Основной акцент сделан на дохристианскую основу обрядодействий праздника Маланки и на связке новогоднего празднования с давним календарем. Исследованы новогодние праздники буковинцев в разные исторические периоды.

Ключевые слова: Новый год, календарь, обряд, праздник, маска, украинцы, молдаване, румыны.

The celebration of New Year in Bukovyna is investigated. Pre-Christian basis of Malanka rites and the connection of New Year celebration with the ancient calendar are indicated. Time of New Year celebrations by the representatives of Bukovyna in different historical periods is studied.

Keywords: New Year, calendar, rite, holiday, mask, Ukrainians, Moldavians, Romanians.

На Буковині традиційно кожен рік відзначається обрядами зустрічі Нового року. Люди звикли до цього свята, але постійно виникають питання, а коли це свято започатковано, із чим новорічна обрядовість пов'язана, які зміни відбулися в обрядовості протягом тисячоліть?

У давні часи святкування зустрічі Нового року і Маланки відзначено вченими власне на землях давніх цивілізацій – від Дунаю (на заході) і до Дону (на сході). Нині традиційний обряд «Маланка» можна зустріти переважно на теренах Галичини, Поділля, Буковини, північних районів Молдови, у східних районах Румунії (прикордоння з Україною).

Для розуміння основ свята Маланки потрібно звернутися до глибин існування людини, до початку відмірювання часу, до основ календаря.

У народів різних континентів Землі календар вважався священним, оскільки він був пов'язаний з небесними світилами як критеріями виміру часу та явищами природи. Людина спостерігала, що сонце й місяць з'являються і зникають періодично. Відповідно періодичність появи сонця й місяця становить добу (включаючи день і ніч). При визначенні часу людина користувалася змінами фаз Місяця (молодик, чвертак, підповня, повник).

У природі протягом року відбувається також зміна явищ, які називаються порами року й діляться на зиму, весну, літо, осінь. Відповідно вимір часу проводиться і за порами року.

У давні часи кожне плем'я чи група племен мали свій календар і відлік часу (початок його – початок певної ери) – починали від якоїсь важливої події (приходу в дану місцевість, паводку-потопу, землетрусу, виверження вулкана, затемнення Сонця або Місяця, початку війни із сусідами, початку правління вождя тощо). Наприклад, давні греки початок літочислення вели від часу перших олімпійських ігор – 1.07.776 року до н. е. Мусульманські народи ведуть літочислення від так званої «хіджри» – втечі пророка Мохамеда з Мекки в Медину, що за християнським літочисленням сталося 16.07.622 року. Відповідно і календар має назву «магометанський». Оскільки мусульмани користуються місячним календарем, то їхній рік коротший за наш на 11–12 днів. Вихідною точкою юдейського літочислення є 7 жовтня 3761 року до н. е. – дата «сотворіння світу». У Візантії і країнах православної віри «сотворіння світу» (за Біблією) визначають числом 5508 до Різдва Христового. У давньому Римі, наприклад, час рахували від заснування міста – 21.04.753 року до н. е.

У VI ст. була запропонована реформа літочислення вихідцем з українських теренів (скіфом з походження), римським монахом Діонісієм Малім (це літочисення було необхідне для встановлення святкування Пасхи). Почавши свої підрахунки від затемнення Сонця, що мало місце 532 роки тому і збіглося з весняним рівноденням, Діонісій Малій зробив висновок, що саме в цей день воскрес Ісус Христос. Число 532 впливало також із наукових спостережень за рухом сонця і місяця. При множенні 28 на 19 отримуємо 532. А числа 28 і 19 – не випадкові. Через кожні 28 років числа місяців припадають на ті самі дні тижня – «коло сонця», а через кожні 19 років повторюються всі фази Місяця – «коло місяця». Тому монах спробував встановити й дату народження Ісуса Христа. За його розрахунками, Месія народився 753 року від заснування Рима. Сучасні дослідження констатують, що розрахунки Діонісія виявилися досить приблизними [4, с. 12].

Щодо дня народження Ісуса Христа, то в результаті досліджень Римського інституту вивчення християнства встановлено, що Месія народився десь між 5–9 вересня. Є й інша думка про час народження Ісуса Христа чеських дослідників християнської релігії – 22 листопада.

На українських землях, які з 60-х років XVII ст. стали частиною Московії, здавна літочислення велося від «сотворіння світу». Тут 1699 року, за указом царя Петра I, було запроваджено літочислення від Різдва Христового. Український 7209 рік став 1700 роком н. е.

З входженням Буковини до складу Молдавського князівства (XIV ст.) та підпорядкуванням останнього, разом з Буковинським краєм, Туреччині (XVI ст.) тут практикувалося літочислення за трьома системами: від «сотворіння світу», від «Різдва Христового» та від «хіджри».

У дохристиянські часи на українських теренах початок нового року припадав на 19 березня. А з прийняттям християнства на Русі (X ст.), за вказівкою князя Володимира Великого, Новий рік було перенесено на 1 березня.

У 1572 році Папа Григорій XIII провів нову реформу календаря. Останній дістав назву «новий стиль», а юліанський – «старий стиль». Григоріанський календар було запроваджено в країнах Західної Європи, а пізніше і в Америці.

В Україні новий стиль (григоріанський) запроваджено 31 січня 1918 року, і за 31 січнем ішов день 14 лютого. Центральна Рада Української Народної Республіки 1 березня 1918 року затвердила «новий стиль» для цивільного вжитку, а в церковному житті залишався «старий» – юліанський календар.

На тій частині Буковини, яка з кінця 1918 року входила до складу Румунії, григоріанське літочислення було запроваджено 18 січня 1919 року (останній день юліанського календаря), і наступним днем нового літочислення став день 1 лютого 1919 року [4, с. 12]. Православна та греко-католицька церква в Україні й нині користуються старим, юліанським, календарем.

Таким чином, святкування приходу нового року в українців до XVIII ст. безпосередньо було пов'язано з березнем-місяцем, і святкували його разом з приходом весни, тепла. Тому ми і зустрічаємо в дійових особах обрядової «Маланки» дівчину-красуню Весну (Маланку) і погані, злі сили (чортів, смерть), які повинні злякати стужу, мороз, пришвидшити прихід тепла, весни. Тут ми бачимо і обряди з козою (тваринництво), і обряди з плугом і конем (землеробство), і обряди з ведмедями, зайцями, лисицями (мисливство). У християнські часи з'явився також персонаж «Маланки» – Василь.

На Буковині опис «Маланки» зробив у 70-х роках XIX ст. Ю. Федькович. Він писав: «Котре найкраща й найчесніша дівчина перебирала ся за Маланку. Один парубок за Василя (Чильчика), другий за короля (Місяця), а третій за Діда-Змія з білов та довгов бородов. Маланка мала зірку (звізду) на чолі, була прибрана у самі цвіти і мала з собов три подружечки з рожевими деревцями, котрі подібно, як она сама, були прибрані. Василь (Чильчик) був перебраний за ратая (оратаря), с чепигами або з серпом у руках; а Король з новим місяцем на чолі, а яко мисливець з сагайдаком і луком. Решта ледінів була то за плугатарів, то за мисливців перебрана; плугатарі водили з собов вола або барана, мисливці оленя або сокола, а Змий-дід на решті, убраний у буйволову шкіру і оперезаний гадюками, водив з собов тура або цапа, мав велику косу у руці і три гробарі з рускалями за поплічників. Так ходила Маланка хата від хати» [11, с. 130–141].

Свято Маланки бере свій початок ще з дохристиянських часів, коли люди вірили в богів Природи та мали анімістичний світогляд (вірили в духів та душу).

Головним атрибутом обряду «Маланки» було світло. Втрата світла означала, що «Маланка» припиняє свою вітальну участь у селі.

Серед дійових осіб «Маланки» особлива роль належала «ведмедам» (фото 1-а, 1-б, 1-в). При зустрічі «Маланок», а також у центрі села, 14 січня організували змагання «ведмедів» (фото 2). «Ведмедя», який переміг, його товариші піднімали на руки і з вигуками «слава» підкидали вгору. Оскільки змагання відбуваються взимку і, як правило, на снігу, то ті, хто брав участь у боротьбі «ведмедів», одягали на ноги спеціальні «рачки», які дозволяли міцніше втримуватися на землі і не падати.

Надзвичайною колоритністю, романтизмом і святковістю відзначається новорічна обрядовість молдован і румунів Буковини, особливо її карнавальна частина – «Маланка». «Маланка» в народному звичаї отримала різноманітні форми і варіанти. У молдован і румунів Буковини можна простежити такі форми «Маланки»:

- історичні драми «Гайдуки», «Турки», «Груя луй Новак»;
- драматична обрядодія «Коза»;
- соціально-економічні драми «Жисни», «Плугушор» [16, с. 45];
- обряди «Коник» і «Бугай»;
- сімейно-побутові драми: весілля, хрестини, похорони.

Дослідники новорічних обрядів молдован (Г. Бостан, К. Кутельмах) вважали, що найпоширеніший варіант ритуалу «Маланка» молдаванами і румунами запозичений від українців [1, с. 15; 8, с. 518].

У наш час ареалом поширення «Маланки» є регіони північної частини Буковини, Молдови і прикордонні з Україною райони Румунії [13, с. 37]. Дещо іншої думки молдовський дослідник А. Матієвич, який вважав, що новорічні драматичні вистави з маскуванням мають в основі дохристиянське свято Сатурналій, яке проводили в зимовий час [15, с. 34]. На нашу думку, перша версія більше має права на існування, аніж друга.

Це свято припадало на 17–23 грудня і було присвячене богу посівів Сатурну та його дружині Орс, яка втілювала родю-

чість землі. Лише тиждень відділяв свято Сатурналій від календ – святкування початку нового року, коли було прийнято ходити в гості і дарувати подарунки та колядувати.

У молдован існує легенда про Меланію [16, с. 52]. У ній розповідається, що на одну з українських фортець напали татари і оточили її. Діти і жінки помирили від голоду. Тоді дочка командира фортеці – Меланія – вирішила врятувати життя голодуючим. Вона вийшла з фортеці. Татари взяли її в полон і змусили провести їх до тієї частини фортеці, яка була менш укріплена. Але Меланія зробила навпаки, тобто привела їх до тієї частини фортеці, де вона була найбільше укріплена. У битві з козаками татари зазнали поразки, та перед тим вони порубали шаблями тіло Меланії, вийняли серце і кинули його у вогонь. Її тіло віддали на розшматування крукам, але серце Меланії залишилося живим, круки пронесли її серце по рідній землі, і воно перетворилося в базилік-васильки (*busuioc*) – квітку, яку любив хлопець Василь, коханий Меланії. З тих часів, у перший день нового року, Василь зустрічається з Меланією.

У молдован і румунів ритуал «Маланка» був символом боротьби за незалежність, за свою країну. Меланія була таким самим героєм, як Кодрян, Жиян та інші. Протягом століть новорічний драматичний репертуар дуже змінився, набравши різних форм і змісту.

Репертуар маланкового дійства має різноманітні версії. Один з варіантів цієї народної вистави – це прославлення національних героїв, які боролися за мир, правду та дружбу. Тематика нових варіантів показує життя людей у новітній час [16, с. 83].

Ритуал «Маланка» можна поділити на кілька частин: підготовка та організація, склад виконавців та підготовка до обходу, ритуальний похід «Маланки», який є, з одного боку, складовими цілого, а з другого, – окремими дійствами. Ініціатива у проведенні громадської частини різдвяно-новорічних свят належала союзам парубочої молоді, організованим за територіальним принципом. Перевага юнаків (взагалі чоловіків) у виконанні зимових календарних обрядів історично склалася в умовах патріархального суспільства. Вона визначалася й підтримувалася у фольклорному

середовищі діяльністю архаїчних спілок чоловічої молоді, відомих на Буковині як парубочі громади [14, с. 1]. Аналогічна статево-вікова регламентація простежується в традиційному маскуванні румунських келушаріїв, молдовських мошів, болгарських сурванарів і нукерів та інших [5, с. 25].

Лише в невеликих населених пунктах влаштовували одну «Маланку», а зазвичай їх було декілька: на кожній вулиці або на кожному кутку. Так, у багатолюдному с. Бояни Новоселицького району Чернівецької області ще й тепер, за традицією, новорічні перебиранці збираються на кутках Боянівка, Гуків, Гай, Верхній Кут [10, 1997, т. 3, с. 12]. В українському с. Великий Кучурів Сторожинецького району «Маланки» збираються на кутках Турлук, Селище, Рудка.

Траплялися випадки, коли на одній вулиці діяли паралельно «великі» і «малі» «Маланки», утворені старшою й молодшою верствами хлопців.

За кілька тижнів до Нового року, а в деяких місцевостях обов'язково в грудні (на свято Миколи зимового), сходилися хлопці, щоб обрати ватажка «Маланки» – «калфу» (*calfa*), старшого парубка (*capitanul*), якому віддавали владу на весь час зимових свят. Окрім турбот про матеріальне забезпечення обряду (реквізит, музика, збір грошей тощо), він брав на себе відповідальність за його успішне проведення в цілому. Маємо відомості про те, що в перші повоєнні роки в селах Бояни, Драниця, Припруття, Маршинці «калфа» отримував від місцевої влади офіційний дозвіл на проведення різдвяно-новорічних обходів, письмово обіцяючи дотримуватися відповідних правил поведінки [10, 1997, т. 3, с. 13]. У випадку будь-яких безпорядків з боку ряджених він брав провину на себе. Головному розпоряднику «Маланки», тобто «калфі», довіряли зібрані гроші й беззастережно виконували все, що він доручав, тож претендент на цю роль мав користуватися авторитетом серед однолітків. Титул «калфи» присвоювали зазвичай старшим, досвідченим парубкам (фото 7). При цьому нерідко віддавали перевагу тому, хто останнім демобілізувався зі строкової військової служби [7, с. 25].

Функції «калфи» не тільки почесні, а й зобов'язували до певних витрат. Він

мав протягом зимових свят один і більше разів пригостити в себе всю ватагу колядників, щедрівників. Такі святкові трапези на Буковині у Сторожинецькому районі відомі під характерною назвою *cinctire, pirlitura* [10, 1997, т. 3, с. 13].

На миколаївських зібраннях молодь розподіляла ролі виконавців рядження. При цьому прагнули дотримуватися певного канону. Так, на роль «цариці» – *regine* – намагалися підібрати гарного парубка (іноді підлітка) з тонкими рисами обличчя, роль «ведмедя» – *ursul* – доручали найсильнішому парубку, «циганів», «жидів», «лікарів» намагалися підібрати з найбільш веселих парубків, які любили жарти і вміли повеселити людей.

При розподілі обов'язків враховували також фактичну наявність костюмів і певних атрибутів. До участі в карнавальному обході допускали лише тих, хто виготовляв маски з власного матеріалу й власними руками. Однак учасники, які мали брати участь у карнавальному обході, допомагали один одному – деяким парубкам діставалося у спадщину дещо з попередніх карнавальних костюмів.

Підготовку реквізиту (виготовлення нових костюмів і ремонт старих) здійснювали протягом Пилипівського посту, як в українців, так і румунів (*postul Craciunului*), коли, за повідомленнями інформаторів, «збирали Маланку» [10, 1997, т. 3, с. 14]. За цей період виготовляли маски, одяг, головні убори і, найголовніше, заготовляли солому для «ведмедів», в основному вівсяну чи ячмінну.

«Царі» і «цариці» – *regi si reginele* – одягалися в національний костюм. «Царі» були в білих штанах (*iutari*), сорочках (*camase*), обшитих узорами, кептариках (*bondite*), також гарно прикрашених. «Цариці» одягалися в горботки (*fote*), обшиті золотистими і срібними узорами, вишиті національні сорочки (*camase*), кептарики (*bondite*). Головні убори – це корони, на які встановлені ікони, прикрашені бусами і дзеркалами. «Царі» і «цариці» тримають у руках мечі [10, 1997, т. 3, с. 17]. «Дід» і «баба» одягнуті в традиційний національний костюм, тільки на обличчях мають маски (фото 12, 13, 14).

Маски робили потайки, інкогніто, щоб не розкрити перебраних на святі. Репетиції карнавальних вистав і пісень найчастіше влаштовували в хаті, у дворі

хати «калфи». Колись приготування до ритуального маскування було, очевидно, більш складною справою.

Етнографічні матеріали відображають значну варіативність локальних традицій комплектування обходів типу «Маланка». Це визначалося насамперед різним сполученням маскованих і немаскованих учасників. Серед останніх особливу групу склали музиканти. Їхня присутність у цьому новорічному обряді не раз відзначалася дослідниками. Зокрема, ходіння з «Маланкою» – *Malancuta* – у селах Бояни, Припруття і частково Маршинці полягає в тому, що парубки збираються групами, наймають музику, якщо між ними немає музикантів, і ходять під вікна будинків, де є дівчата. Прийшовши під вікно, парубки співають пісні, у яких вихваляють і оспівують батьків дівчини, головним чином, – саму дівчину. Ці відомості підтверджуються і конкретизуються зібраним польовим матеріалом [10, 1997, т. 3, с. 15].

До не костюмованих персонажів «Маланки» можна віднести також «калфу». У багатьох випадках «калфа» виконує роль «діда» (*mosul*). Якщо для участі в карнавальній процесії на кутку збиралося багато парубків, то для забезпечення порядку, окрім «калфи», обирали ще одного-двох його помічників [14, с. 1]. Показово, що в найдавніших описах «Маланки» зазвичай фігурують один або кілька перебраних учасників.

З другої половини ХІХ ст. маємо свідчення про поздоровчі процесії з того ж регіону з двома або трьома маскованими персонажами в такому поєднанні: «Маланка» і «*Calutii*» («Коники»), «Маланка» й «*Irodii*» («Іроди») тощо [16, с. 30].

Наявні також відомості, які підтверджують багатолюдніші форми рядження, де одночасно діяло 5–6 і більше масок. До популярних на межі ХІХ – ХХ ст. молдовських новорічних масок належали маски «коня» (*calutii*), «баби» (*baba*), «циганки» (*tigancii*), «цигана» (*tiganului*), «єврея» (*jidului*), «ведмедя» (*ursului*), «кози» (*capra*) [14, с. 1].

Малочисельність групи ряджених – характерна особливість архаїчного обряду, де кожен виконував особливу ритуальну функцію.

Окрім головних персонажів, найбільше часу забирали складні зооморфні маски (зокрема маска ведмедя), «рука», «нога»

і «тулуб», які необхідно було обв'язати значною кількістю солом'яних перевесел. Такий костюм міг важити кілька десятків кілограмів, що вимагало від виконавця цієї ролі неабиякої витримки (фото 8, 9). За звичаєм після всіх приготувань нашвидкуруч випивали і закушували; перед батьками і родичами «калфи» парубки вперше виконували новорічні щедрівки, маланкували, танцювали.

У давні часи у Вашківцях маланкувати ходили і дівчата. Дівоча «Меланка» мала поважніший характер. Дівчата вибирали найкращу з-поміж себе і одягали її «молодою» – Маланкою. Уся дівоча ватага іменулася дружками.

Дівчата до хати не заходили – щедрували під вікном:

Ой, на річці, на Йордані,
Добрий вечір на Мелані.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на сей вечір!..
Наша Меланка, як біль, біла,
Нашу Меланку журба з'їла.
Васильчику-чичільчику,
Посію тебе на городчику
Та буду тебе шанувати:
Тричі на день поливати!
Тричі на день поливати
І в неділю підгортати!

Або ще заспівають дністрянської «Меланки»:

Наша Меланка у Дністрі була,
У Дністрі була, дністровую воду пила,
На камені ноги мила,
Білий хвартух замочила:
– Повій, вітре, буйнесенький,
Висуши хвартух тонесенький!
– Повій, вітре, туди-сюди,
Висуши хвартух межі люди!
– Повій, вітре, на болото,
Висуши хвартух, як золото!
– Повій, вітре, на дубині,
Висуши хвартух на дівчині!
Добрий вечір!

– А, здорові були, дівчата! Котра з вас «скарбник»? Щоб Меланці «на вінок» гроші кинути?! [10, 1995, т. 3, с. 4–5].

Варто згадати ще одну форму зібрання, коли учасники сходилися не до хати, а приходили поодиноці, уже вдягнені, на перехрестя доріг. Такий звичай побутує на Буковині і на початку ХХІ ст. [6, с. 24–25]. На роздоріжжя приходять не лише перебрані парубки, а й дівчата. Під

музику тут влаштовують загальні танці, по завершенні яких парубочий гурт виходив на свій новорічний маршрут.

За давньою традицією новорічні обходи маланкарів, як і різдвяних колядників, відбувалися в темряві, після заходу сонця, тобто в той час, коли, за повір'ями, розперізувалася нечиста сила. Раніше в цю святкову ніч люди сиділи по хатах, побоюючись виходити надвір. Випадкова зустріч із рядженими на їхньому шляху не обіцяла нічого доброго.

Супроводжувана музиками, а інколи і співочим хором, «Маланка» перебувала в русі всю ніч. До світанку ряджені щедрівники повинні були обійти все село або ввірений їм кут (*catun*), де могло бути від кількох десятків до кількох сотень дворів. Чіткої схеми організації маршруту не було, зібрані відомості дозволяють говорити про кілька основних варіантів порядку відвідин:

– ходили від хати до хати, тобто до всіх без обмежень;

– заходили у двори, де були дівчата передшлюбного віку;

– щедрували під вікном усіх господарів, але до хати пускали ті, хто мав дочку [17, с. 1].

Перший з названих варіантів, безумовно, більш давній. Поширення принципу загальності, звуження кола осіб, дворів, хат, що їх відвідували масковані парубки, переконливо засвідчує трансформацію обряду, у якому аграрно-господарські мотиви поступово витіснялися шлюбними. Прихід з «Маланкою» демонстрував громадську шану до кожного із членів сільської общини. І, навпаки, обминаючи навмисне чиєсь подвір'я, цим привселюдно виявляли громадський осуд. У такому випадку, за розповідями інформаторів, господар нерідко намагався наздогнати ватагу парубків, щоби попросити вибачення за свої вчинки. Відмова маланкувати під дівочим вікном сприймалася особливо гостро. Якщо б якусь дівчину хлопці обійшли, вона сприйняла б це як смертельну і найглибшу образу. Відповідно до неписаних норм народного етикету прихід ряджених вважався небажаним лише тоді, коли в хаті були покійник, тяжко хворий, малі діти тощо [9, с. 36].

Новорічні обходи ряджених мали підкреслено демонстративний характер. Маланкарі з українських сіл, як і з румун-

ських, і молдавських, намагалися щосили заявити про себе, привернути до себе загальну увагу.

Про наближення карнавальної процесії сигналізували брязкання чисельних дзвоників, своєрідний голос «бугая» (*boului*), імітування пострілів тощо. За повір'ями, обрядовий шум нібито відганяв злих духів.

У процесії маланкарів впадає в очі те, що частина масок, здебільшого архаїчних, ідуть не звичайною ходою, а підстрибують і сильно тупоцяють, тому на них голосно видзвонюють усі причеплені дзвоники та калатала. Здійснюючи ритуальний обхід села, перебрані часто показували свою буйну, войовничу вдачу.

Іншу групу склали персонажі переважно давнього походження: «ведмеді», «євреї», «лікарі», «дід», «баба», «чорт» та інші, вбрані так, що особу виконавця впізнати неможливо.

У зв'язку із зазначеним поділом перебраних заслуговують на увагу терміни «саржа» і «диганія», що побутують у с. Великий Кучурів Сторожинецького району Чернівецької області, де до середини ХХ ст. проживали українці і романомовне населення. «Саржа», очевидно, походить з лексики старої австрійської армії, де ним визначали представників сержантського складу. «Диганія» – з румунської мови (*dihanie* – звір, чудовисько). У згаданому селі до «саржі» належать усі воєнізовані персонажі, а до «диганії» – носії звіриних та інших архаїчних масок [7, с. 357].

Сама оцінка масок під кутом зору морально-етичної поведінки виразно засвідчує відмирання їх давньої магічно-сакральної функції. За свідченнями інформаторів, призначення «гарних» ряджених полягає в тому, щоб танцювати, співати, тоді як «негарні» покликані веселити, робити збитки. У той час, як перших приймали в хаті з почестями, других нерідко взагалі не пускали на поріг, побоюючись небажаних наслідків [10, 1997, т. 3, с. 18]. Водночас, враховуючи історичну глибину досліджуваного феномену, логічно припустити, що дві категорії масок, характерні для багатьох європейських народів, пов'язані з дуалістичною концепцією міфологічного світогляду. Можливо, вони беруть свій початок від ігор-поєдинків, ритуально визначених супротивників, які на святах зимового сон-

цестояння і зустрічі весни уособлювали боротьбу добрих і злих сил.

Головне обрядодійство «Маланка» в багатьох молдовських селах у ХХ ст. розпочиналося напередодні Нового року (Бояни, Колінківці), а в інших – напередодні «старого» Нового року (Магала, Припрутьса, Котелеве), подібно як і в сусідніх українських селах [7, с. 367].

Надвечір 31 грудня або 13 січня парубки збиралися в умовленому місці, часто в хаті «калфи» або «капітана», де одягали задалегідь підготовлені костюми і маски або гримувалися, чепурилися, перевіряли необхідний реквізит. Ця церемонія могла тривати кілька годин. Намагаючись зберегти в таємниці виконавців, зайвих свідків не допускали. У той же час сільська громада певною мірою була причетна до спорядження перебраних колядників, що надавало цьому акту престижне і ритуальне значення.

Вбрати Маланку запрошували жінок. Це вважалося справою престижу зробити так, щоб Маланка з даного кутка була найкращою в селі.

Особливу увагу приділяли основним деталям переміни статі (*scimbarea genului*), зокрема головному убору. Обличчя «цариць» – *reginilor* – раніше рум'янили буяковим соком або червоною «бібулою» – гофрованим папером, з якого виготовляли штучні квіти, тепер, звичайно, користуються помадою.

У ХХ ст. спостерігається поступове розширення кола ряджених виконавців «Маланки». Цей процес, імовірно, виявив потяг до посилення видовищних аспектів народної звичаєвості, яка звільнилася від ритуально-магічних стереотипів.

Польові етнографічні матеріали молдовських і румунських сіл Буковини засвідчують, що діяли такі персонажі «Маланки», як «дід» і «баба» (*baba si mosneagul*), «ведмеді» і «цигани» (*ursi si tigani*), «євреї» (*jidului*), «царі» і «цариці» (*regii si reginele*), «лікарі» (*doctorii*), «циганки» і «циганята» (*tigancile si tiganasii*) та інші [10, 1997, т. 3, с. 10].

Привертають увагу й тотожні маски, які дублюються. Наявність двох або більше однакових персонажів в одній і тій самій групі маланкарів дуже типова. Цікаво, що до подібної мультиплікації більш схильні антропоморфні образи. Їм дуже властивий принцип парності. Учасники

«Маланки» ходили парами: «ведмідь» із «циганом», «дід» з «бабою», «царі» й «цариці», з «циганами» – «циганята».

Поступово «Маланка» зростала кількісно і перетворилася на традиційне дійство, де бере участь 40–60, а іноді й більше ряджених.

У Новоселицькому районі в деяких місцевостях виокремлювали дві категорії карнавальних персонажів: «чистих» і «нечистих» або «гарних» і «негарних». До перших належали перебрані без масок на обличчі, костюми яких характеризувалися підкресленою охайністю, а поведінка – ритуальною ввічливістю. Це «царі» і «цариці», «ведмеді» і «циган». Якщо на їхньому шляху траплявся перехожий, його могли кинути в сніг. Зустрічних жінок і дівчат намагалися облили водою, вимазати їм обличчя сажею чи попелом (давні символи багатства та родючості) [12, с. 175–176].

Випадкова зустріч двох «Маланок» раніше, як правило, закінчувалася бійкою, унаслідок якої траплялися серйозні поранення. За спогадами інформаторів, винуватців цих святкових інцидентів не було прийнято розшукувати і карати [10, 1997, т. 5, с. 17].

Звертають на себе увагу й інші особливості поведінки маскованих щедрівників, що дозволяють порівнювати її з дружиною, котра перебуває у військовому поході. Суворо дотримувався принцип єдиновладдя: керівникові Маланки – «калфі» – належало вирішальне слово у визначенні маршруту, місця і часу ритуалу. Свою керівну місію він здійснював за допомогою усних наказів, а також через умовні сигнали, що подавалися свистінням або дзвінком. Застосовуючи їх, можна було передати такі команди, як «перехід до іншого танцю», «вирушаймо в дорогу» тощо.

Так, заходячи на подвір'я, «калфа» спочатку запитував, чи приймають «Маланку». Господарі завжди відповідали позитивно. Тоді «калфа» давав команду зайти у двір. «Маланка» заходила у двір господаря під музику. «Калфа» запрошував по черзі всіх учасників ритуалу: «“Дід” і “баба” до танцю!». У багатьох випадках у ролі «діда» був «калфа». «Дід» і «баба» танцюють один танець. Якщо в хаті була дівчина, то другий танець вона танцювала з «дідом». «Калфа» зупиняв танець і давав нову команду: «“Царі” і

“цариці”!», які одночасно танцювали і співали під музику:

*Hai să dăm mână cu mână
Și cu inimă de moldovan.
Să n-vârtim hora unirii
Pe pamântul Moldova,
Unde-i unul nu-i putere,
La nevoi și la durere,
Unde-s doi putera crește –
Și du Șmanul nu sporește.*
(Давайте об'єднаємо наші руки
З румунським серцем,
Танцюючи хоровод
На румунських землях,
Де один – сили не має
У бідах і нещастях,
Де об'єдналися двоє –
У ворога немає сили)
[10, 1997, т. 5, с. 17].

Після їхнього танцю «калфа» оголошував танець «циган» і «ведмедів». По одному «цигани» ходили в танець, тримаючи за прив'язь «ведмедів». При цьому вигукували:

*Ian rădică, talpa-n sus,
Sa, se vadă că – i de urs
Că – i de urs tăpălăgos
Cine n-aiba te – o mai scos,
Așa negru înserios.*
(Підними ти лапу вверх,
Щоб було видно, що вона ведмежа,
Що вона лапа ведмедя, косолапа.
Хто тебе такого знайшов,
Такого гарного і страшного?)
Ще вигукують такі слова:
*Saltă, saltă pui de urs
Saltă, saltă cât mai sus.
Ii salta ori nui salta
Cu maciuca – n cap vei lua
Că – i maciucă rașinita
Pentru tine pregătită.*
(Скачи, скачи, дитино ведмедя,
Скачи, скачи все вище і вище.
Будеш стрибати чи не будеш –
Палицею по голові отримаєш)
[10, 1997, т. 5, с. 17–18].

Ще до початку 90-х років ХХ ст. «ведмеді» виконували охорону колективу «Маланки».

Після «циган» і «ведмедів» «калфа» закликав до танцю *uf lele*, у якому танцювали «евреї», «цигани» і «циганята», «лікарі» та інші масковані персонажі «Маланки». Після їхнього танцю всі ма-

ланкарі дякували господарю. Господар пригощав їх і платив гроші. Так маланкарі ходили із щедрівками впродовж ночі на 31 грудня або на 13 січня по селу.

У с. Бояни побутує такий звичай ходіння з Маланкою, коли після того, як маланкарі зайшли на подвір'я, вони починають щедрувати, і вже тоді лунає заклик до танцю [10, 1997, т. 3, с. 17].

1 січня або 14 січня (де святкують Новий рік за юліанським календарем) всі «Маланки» села виходять на толоку або на сільський майдан, де кожна з «Маланок» намагається перевершити іншу в мистецтві танцю. Так, у селах Магала, Припруття цього дня на толоку виходять як маланкарі маленькі діти (фото 3, 4), переодягнені в «циган» і «ведмедів», «коників», «наречених», що робить Маланку яскравішою (фото 6). Переодягнені діти зустрічаються і в українській «Маланці» буковинського м. Вашківці (фото 5).

У кожної «Маланки» є свої пісні, які й вирізняють їх одна від одної. Наприклад, «Маланка» кутка «Гуків» с. Бояни виспіває так:

*Frunzulita de hurmuz
Asta- i malanca Hukov
Nici din jos, nici din Magala
Nici din cotul cel din Deal,
Asta- i jita de Susan.
N-ui de acea de
Unde joaca tăt Susenul
Acolo pamontul geme,
Unde joacă hucovenii
Nu se fac nici buruiene
Numai broaște cu sprincene.*
(Листок з хурмуза –
Це «Маланка» з Верху,
Не знизу, не з Тражана.
Це жила з верху,
Не така, як з Путни,
Де танцює увесь Верх.
Земля стогне більше всіх,
Де танцює весь Тражан.
І бур'ян не з'явиться там,
А тільки жаби з бровами.)

У с. Бояни старожили кажуть: «Як і в старі часи всі дороги вели в Рим, так і дороги всіх «Маланок» ведуть до центру села». Кожна «Маланка» приходиться на площу, танцює, показує своє мистецтво, і журі (старші господарі) вибирають переможця. Після цього «Маланки» розходяться на заключну фазу, тобто на розформування.

Це відбувається пізно ввечері в «калфи», де маланкарів частують. Після декількох тижнів, у призначений день, відбувається частування «Маланки» (*pirlitura*): усі господарі, у яких танцювала «Маланка», маланкарям накривають стіл. Після цього починаються танці, які тривають до ранку [10, 1997, т. 5, с. 19].

Новорічні обходи з «Маланкою», як і колядні обходи, зазвичай здійснювали пішки. Однак, іноді, використовували й транспортні засоби: віз, сани тощо.

Таким чином, обряд «Маланка» в молдовського і румунського населення Буковини, порівняно з українським, має свою регіональну специфіку, зокрема у виготовленні костюмів, складі виконавців, сценарії та формах виконання.

У буковинських селах з румунським населенням (у с. Купка, селищі Красноільськ) серед маланкових дійових осіб вирізняється «крилатий ведмідь». Одяг такого «ведмедя» виготовлено із соломи. Замість рук – солом'яні крила. Водить «солом'яного ведмедя» «циган» з булавою в руці. «Ведмеді» ставали в коло на подвір'ї і пританцюовували під свистки «циган» [10, 1988, т. 6, с. 18].

«Крилатий ведмідь» має вигляд копиці сіна, усередині якої перебуває людина. У Красноільську трапляються «ведмеді», схожі на великих метеликів, з розмахом крил до 6 м (фото 11). Куток с. Суса вирізняється «ведмедами» із соломи у формі серця (фото 10).

Усі «Маланки» у своєму складі обов'язково мають «циган», що ведуть на ланцюгу «ведмедів» (солом'яних і хутряних, що схожі на справжніх), «царів» і «цариць» у національних румунських строях із шаблями наготові, а також «дідів» з гакоподібними ціпками, «вагітних» «циганок» і персонажів влади («беркутівці», «прикордонники», «даїшники»). 14 січня, в обід, на центральній площі селища збираються «Маланки» позмагатися за звання кращого гурту. У змаганнях «цигани» розбивають ущент декілька величезних булав («машуків»).

Хлопці, що носять майже добу на собі одяг великих «солом'яних ведмедів» (вага такого одягу може сягати 70 кг), заслуговують на особливу повагу. Насправді, це і перевірка на мужність та силу майбутніх чоловіків, своєрідна ініціація, адже в «Маланку» беруть тільки неодружених.

У селищі Красноільськ дівчата до свята готують багато їжі і запасуються достатньою кількістю самогону та горілки.

Сценарій маланкової вистави на кожному кутку особливий, але пісню про ведмедя (*ursu*) співають усі «Маланки».

У селищі існує легенда про маленького хлопчика, який загубився в лісі, і якого взяли на виховання ведмеді. Уже дорослим він повернувся в рідне село, тримаючи ведмедів на ланцюгах. Під час етнографічної експедиції Чернівецького національного університету вдалося зафіксувати розповідь старожила села про шалені танці ведмедів, після яких не росте трава [10, 2009, т. 1, с. 2].

«Цигани» з «ведмедами» голосно співають і свистять. Ці пісні ніби в трансі повторює за ними все село – від маленьких «ведмежат», по 3–4 роки, і літнього віку «ведмедюг», що вже мають правнуків.

Образ «кози», «барана» – це образи багатства, добробуту, врожаю, приплоду. Людина спостерігала, що на місцях згону чи стоянки худоби були дуже високі врожаї, і думала, що ці врожаї давала худоба (коза, вівця, корова, кінь). Ходіння з «конем» у молдован і румунів Буковини – це образ сили й добробуту. Загалом тварини – це символ багатства. В українських селах Велика Маріцея, Негостина, Нісіпіт, Кліт Сучавського повіту Румунії етнографічна експедиція від 2007 року виявила часте використання коня в обрядодіях «Маланки», що засвідчує більшу турботу про урожай і добробут українського населення Сучавського повіту [10, 2006–2008. Матеріали етнографічної експедиції, проведеної в українських селах Сучавського повіту Румунії.]

У XIX – першій половині XX ст. «Маланка» в день Нового року, після вітань, ішла «очищатися» у воду річки або ставка (вашківська «Маланка» з різних кутків ішла очищатися до р. Черемош) (фото 17). Не звертаючи уваги на температуру повітря та води, маланкарі входили у воду і в такий спосіб очищалися. Якщо річка була під кригою, то прорубували ополонку на міліні і тоді по черзі стрибали з льоду у воду. Ця обрядодія збереглася і до наших днів. На початку XXI ст. вашківська «Маланка» рідко ходить до р. Черемошу, а «очищається» у воді невеликого рівчака (р. Глибочок), який протікає через населений пункт (фото 18).

Протягом останніх років (2010–2017 рр.) у Чернівцях на Буковині відбувався фестиваль «Маланок» «Маланка-фест». У різних частинах міста (вулицях, площах) провидили маланкові дійства. Так, наприклад, у 2013 році на площі Філармонії зібралися тисячі учасників з усіх районів Чернівецької області та сусідньої Івано-Франківщини. Учасники фестивалю презентували традиційну «Маланку» та дивували сучасними дійвовими особами.

У фестивалі «Маланок» 2013 року взяли участь: народний хор «Пам'ять» і театр естрадних мініатюр та публіцистики «Темп» (м. Чернівці); КБУ клубів мікрорайонів «Цецино» й «Красногорівка» (м. Чернівці); народний аматорський театр малих форм «Фрагмент» КБУ «Будинок культури мікрорайону "Роша"» (м. Чернівці); народний аматорський вокальний гурт «Козацька Березина» (м. Чернівці); Кіцманський етнографічний самодіяльний театр «А калина не верба» і «Кіцманська Маланка» (м. Кіцмань); аматорський колектив с. Суховерхів Кіцманського району; «Маланка» с. Брусниця Кіцманського району «Зірки українського шоубізу на Буковині»; «Маланка» «Циганочка» с. Брусниця Кіцманського району; «Драчинецька корчма» Кіцманського району; «Маланка» с. Борівці Кіцманського району; вашківецька «Маланка»; «Маланка» Будинку культури с. Рашків Хотинського району; новодністровська «Маланка»; «Маланка» с. Вітрянка Сокирянського району; «Маланка» колективу «Берда» с. Горішні Шерівці Заставнівського району; маланковий гурт зразкового ансамблю «Червона калина» ЗНЗ с. Чуньків Заставнівського району; «Маланка» етнографічного колективу «Церенкуца» с. Маршинці Новоселицького району; «Маланка» «Астерікс і Обелікс. Місія Клеопатри» с. Чагор Глибоцького району; «Маланка» с. Коровія Глибоцького району; «Маланка» «Coca Cola» с. Молодія Глибоцького району; «Маланка» «Жандармерія» с. Чагор Глибоцького району; «Маланка» «Каюци» с. Чагор Глибоцького району; «Маланка» «Черепашки Ніндзя» с. Коровія Глибоцького району; «Маланка» «Кавказька полонянка» с. Чагор Глибоцького району; Маланка «Калушари» с. Тарашани Глибоцького району; краснольська «Маланка» Сторожинецького району; великокучурівська «Маланка» Сторожи-

нецького району; «Маланка» с. Горбова Герцаївського району; «Маланка» с. Молодія Глибоцького району «Білосніжка та семеро гномів»; «Маланка» «ROYAL LIM CANDY GIRLS» с. Чагор Глибоцького району; бабинська «Маланка» Кельменецького району; фольклорно-етнографічний гурт «Маланка» с. Белелуя Івано-Франківської області. Переможцями III фестивалю «Маланок» (2013 р.) стали: 1-ше місце – вашківецька «Маланка», 2-ге місце – краснольська «Маланка», 3-тє місце – «Маланка» с. Горбова Герцаївського району. Призовий фонд фестивалю склав більше 200 тис. грн. За перше місце колектив отримав 50 тис. гривень, за друге – 30 тис. грн, за третє – 20 тис. грн [3, с. 168].

15 січня 2017 року на фестивалі «Маланок» у Чернівцях перше місце зайняла «Маланка» із с. Чагор, дійові особи якої були одягнуті в костюми давніх єгипетських царів, везучи із собою пересувного Сфінкса (фото 24).

Серед дійових осіб буковинської «Маланки» на початку XXI ст. можна також побачити «піратів» (фото 16), «пожежників», «міліціонерів», історичних політичних персонажів – Сталіна, Януковича, Тимошенко, Яценюка (фото 19, 20, 21, 22).

У новорічних святах багато спільного з усім зимовим циклом свят. Пояснення цього можна знайти в тому, що увесь зимовий цикл свят був переважно господарським.

Українці вірили в небо, у сонце, вірили, що природа населена духами. У той самий час людина вірила, що бог добра завжди перебуває з господарем, з людиною. Злі сили в уявленні людини були не дуже жорстокими. Навіть «чорт», який постійно фігурує в персонажах буковинської «Маланки», – це сміхотворець, з яким можна і в карти грати, і за стіл сісти, і обдурити його, посміятися з нього, з ним пожартувати.

У новітній час людина перетворила «Маланку» у висміювання негараздів приватного і суспільного життя, у побажання здійснення приватних і колективних мрій.

Через переважання в українців анімістичного світогляду буковинці бачили зиму як злого сивого і бородатого діда, а весну – як красуню-дівчину, щасливу, добру, надійну.

Таким чином, як вказують матеріали дослідження, маланкові новорічні дійства мають під собою давню історію і відповідну символіку. Свято Маланки бере свій початок ще з дохристиянських часів, коли люди вірили в богів природи та мали анімістичний світогляд (вірили в духів та душу). Буковинська «Маланка» своєю традиційністю збереглася до наших днів, хоча магічний, морально-виховний зміст маланкових обрядодій значно змінився. Обряди стали переважно відпочинково-розважальними дійствами.

Отже, новорічна «Маланка» на Буковині позначена різними рядженими дійвовими особами, обрядами, які мали на меті сприяти багатству, відверненню злих сил. «Маланка» подавала своїми діями сигнали до пробудження силам природи (сонцю, воді) через пісню, танець, перевдягання.

Джерела та література

1. *Бостан Г. К.* Типологическое соотношение и взаимосвязи молдавского, русского и украинского фольклора. – Кишинев : Штиинца, 1985.
2. *Кожоляно Г.* Етнографія Буковини. – Чернівці, 2014. – Т. 3.
3. *Кожоляно О.* Буковинська «Маланка»-переберія: обрядовість та символіка // Питання стародавньої історії, археології й етнології. – Чернівці, 2013. – Т. 1 (35).
4. *Кожоляно О.* Основи новорічної обрядовості і «Маланки» // Час. – Чернівці, 2017. – 26 січ.

5. *Курочкин А. В.* Календарные праздники на украинско-молдавском пограничье и их современные судьбы // Советская этнография. – 1987. – № 1.

6. *Курочкин О.* Українці в сім'ї європейській. Звичаї, обряди, свята / Олександр Курочкин. – К., 2004.

7. *Курочкин О. В.* Українські новорічні обряди: «Коза» і «Маланка». – Опішне, 1995.

8. *Кутельмах К.* Календарна обрядовість як етнологічне джерело // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів, 2006. – Т. 2.

9. *Луны Э.* Народные праздники // Декоративное искусство СССР. – 1974. – № 8.

10. Матеріали етнографічних експедицій Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. 1988–2008.

11. Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне видання. Поезії Осипа Юрія Федьковича /упорядник Іван Франко. – Львів, 1902. – Т. 1.

12. *Урсу Н.* Дерево жизни: нравы, обычаи, верования // Атеистические чтения. – 1990. – Вып. 20.

13. *Carmen P.* Colinde de romani si alte roare. – Bucuresti : Albatros, 1982.

14. *Petrescu G. V.* Obiceiuri si traditii la sarbtorile de iarna // Zorile Bucovinei. – 1986. – 30 noiembrie.

15. *Mateevici A.* Privelisti si datini stramosesti. – Iasi, 1983.

16. *Spataru G. I.* In lumea teatrului popular. – Chisinau : Literatura artistica, 1984.

17. *Surucian D. D.* Sarbatori ale sufletului // Zorile Bucovinei. – 1988. – 2 ianuarie.

SUMMARY

The celebration of New Year in Bukovyna is investigated. Pre-Christian basis of Malanka rites and the connection of New Year celebration with the ancient calendar are indicated. Time of New Year celebrations by the representatives of Bukovyna in different historical periods is studied.

The bases of the New Year holiday – Malanka are explored in the article. The history of the ancient time of human existence (the beginning of time measuring, calendar basics) is used for it.

It is noted that calendar has been considered as a sacred one by different people of various continents of the Earth, connecting with the heavenly bodies as criteria of time measurement and nature phenomena. Also Ukrainians calendar is established on the observation of the heavenly bodies movement.

Malanka holiday of Bukovyna Ukrainians has come into being since pre-Christian times, when people believe in gods of Nature and have animistic worldview (believed in spirits and the soul).

Nowadays *Malanka* is prevailing in the regions of Bukovyna (Ukraine), Moldova and frontier districts of Romania with Ukraine.

The ritual of *Malanka* can be divided into several parts as the preparation and organization, the staff of performers and the preparation for the detour, ritual march.

Women were invited to dress Malanka. It has been considered a matter of prestige to make Malanka from this nook as the best one in the whole village.

Nowadays a great celebration of Malanka can be found in the villages of Vyzhnytskyi (Vashkivetska Malanka), Strozhynetskyi (Krasnoilska Malanka), Hlybotskyi (Tarashanska Malanka), Kitsmanskyi (Mamaivska Malanka), Zastavniivskyi (Pohorilivska Malanka), Novoselytskyi (Boianska Malanka) districts of Bukovyna.

Malanka has been accompanied by musicians who played Malanka music and also youth choir of Malanka. Mummers and their accompaniments should go round every yard or village corner till dawn.

There are such characters as *Grandparents, Bears, Gypsies, Jews, Kings and Queens, Doctors, Devils, Death* in the performances of Malanka in Bukovyna villages.

In 2010–2017 in the city of Chernivtsi in Bukovyna all-Ukrainian festival of Malanka *Malanka-fest* has been carried out with the participants from Romania, Moldova, different regions of Ukraine.

Keywords: New Year, calendar, rite, holiday, mask, Ukrainians, Moldavians, Romanians.